

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI DIN CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”

Magia și vrăjitoria în imaginarul țăranesc românesc

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Coordonator științific

Prof. Dr. Sorin Mitu

Doctorand

Elena-Loredana Jumară

CLUJ-NAPOCA

2021

CUPRINS

Introducere: Magie și vrăjitorie în spațiul european. Repere teoretice	4
Lecturând magia și vrăjitoria. Abordări teoretice	4
Cercetând magia și vrăjitoria. Aspecte metodologice	13
Capitolul 1. Ipostaze ale magiei și vrăjitoriei de-a lungul timpului. Imaginea vrăjitoarelor	20
1.1. Magia și vrăjitoria în Antichitate	20
1.2. Perspectiva creștină asupra magiei și vrăjitoriei	23
1.3. Vânătoarea de vrăjitoare. O privire de ansamblu	26
1.3.1. Amploarea fenomenului	27
1.3.2. Factorii care au influențat vânătoarea de vrăjitoare	39
1.3.3. Imaginea vrăjitoarelor în timpul prigoanei	45
1.4. Vrăjitoarea reinventată	64
Capitolul 2. Universul magic malefic în imaginarul țărănesc	75
2.1. Timpul și spațiul – valențe magice malefice	79
2.2. Duhurile necurate: răul supranatural dual	86
2.3. A muri și a te întoarce. „Stăi, că-ți spui io ție ce-i strigoiu’!”	94
Capitolul 3. Nașterea vrăjitoarelor	107
3.1. Nașterea demonizată	107
3.2. Cine sunt actorii magici?	109
3.3. Inițierea vrăjitoarelor	124
3.4. Acuzația de vrăjitorie	129
Capitolul 4. Viața vrăjitoarelor	144
4.1. Când vrăjitoarele devin actori principali	148
4.2. Dracu și vrăjitoarea – un parteneriat demonic	163
4.3. Turism magic	178

Capitolul 5. Moartea vrăjitoarelor	189
5.1. Vrăjitoarele și marea trecere în lumea cealaltă	189
5.2. Magia și vrăjitoria – tranziții culturale.....	193
Concluzii	206
Bibliografie	211

Cuvinte-cheie:

Magie populară, vrăjitorie, imaginea vrăjitoarei, actanți magici, imaginar țăranesc, magie malefic, rău supranatural, diavol, parteneriat cu diavolul, univers magic, vrăji, boală magică, acuzație de vrăjitorie, demoni și duhuri necurate, turism magic, tranziții culturale.

Prezentarea lucrării

Fenomenul magiei și vrăjitoriei a fascinat diferite societăți din timpuri și geografii diferite, adaptându-se cameleonice culturilor din care a făcut parte. Însă, dacă dăm la o parte toate nuanțele pe care le capătă de-a lungul timpului, vom găsi un element comun în toate epocile; este ceea ce Antoaneta Olteanu numește „tentația ocultului”¹. Captivantă, magia a stârnit și atenția specialiștilor din diferite domenii (istorie, antropologie, etnologie, folclor, ș.a.), care i-au dedicat ani de studiu.

Prezenta lucrare își propune să exploreze imaginarul țăranesc românesc asupra fenomenului magiei și vrăjitoriei. Punctul de plecare al acestei lucrări este reprezentat de primele culegeri de teren despre vrăjitorie, care au apărut spontan și care au captivat și, deopotrivă, au ridicat mai multe întrebări. Face parte fenomenul vrăjitoriei dintr-un concept tradițional mai amplu de supranatural malefic? Sunt elementele care compun acest concept interdependente, așa cum a reieșit din acele prime narări culese pe teren? Și cum este imaginat și interiorizat fenomenul vrăjitoriei și cum este reprezentată vrăjitoarea la nivelul imaginarii colective locale? Pentru a răspunde la aceste întrebări am folosit metoda anchetei orale. Deși a existat un ghid de interviu semi-structurat, el nu a fost aplicat la modul real în discuțiile cu țăranii. Astfel, cercetarea de teren a presupus conversații ample, centrate pe fenomenul magiei și vrăjitoriei, purtate în perioada 2010-2015 cu treizeci și șapte de persoane, din care treizeci și două dintr-o localitate rurală din județul Vâlcea, la care am adăugat interviurile purtate cu cinci persoane din alte două județe, Mehedinți și Satu Mare. Interlocutorii au fost preponderent femei (douăzeci și șase de femei și unsprezece bărbați) și preponderent născuți în anii '30-'40. În redarea fragmentelor de interviu, datorită naturii delicate a subiectului cercetat, am ales păstrarea anonimatului, marcând numele persoanelor cu o inițială și ascunzând numele localităților, punctelor geografice sau administrative care ar putea facilita identificarea identității

¹ Antoaneta Olteanu, *Școala de Solomonie. Divinație și vrăjitorie în context comparat*, Editura Paideia, București, 1999, p. 8

interlocutorilor. Alegerea metodologică se justifică prin însuși scopul lucrării. Pentru a surprinde felul în care se raportează societatea tradițională țărănească la magie și vrăjitorie și imaginea pe care o are asupra fenomenului, am ales să păstrăm intervenția exterioară lumii țărănești la un nivel minim pe parcursul interviurilor, lăsând interlocutorii să creeze propriul discurs despre vrăjitorie în cadrul conversațiilor tematice ample. Cercetarea românească pe tema imaginarului țărănesc asupra magiei și vrăjitoriei este aproape absentă. Pentru a acoperi acest gol, dar și pentru a oferi context, pentru a înțelege tranzițiile culturale din prezent, am purtat aceste conversații preponderent cu bătrâni. În plus, în contextul în care nu există numeroase studii care să cerceteze această temă, iar cele existente nu o abordează unitar, dorința de a păstra intervenția exterioară cât mai mică s-a reflectat și în procesarea ulterioară a materialelor de teren și în redactarea acestei lucrări. Din acest motiv, am optat pentru o lucrare cu un caracter etnografic pronunțat, care să ofere o descriere amănunțită a imaginarului țărănesc asupra fenomenului magic.

Lucrarea este structurată pe cinci capitole. Primele două capitole au rolul de a contextualiza fenomenul magiei și vrăjitoriei. Primul capitol descrie felul în care societățile s-au raportat la fenomenul magic într-un context larg istoric, din antichitate până în prezent, și geografic, acoperind întregul spațiu european. Al doilea capitol oferă o contextualizare locală: universul magic local. Pe lângă necesitatea de contextualizare, acest al doilea capitol este unul impus chiar de către țărani, care împletesc natural conceptele de rău magic și vrăjitorie. Următoarele trei capitole trec prin ciclul de viață al vrăjitoarelor și al imaginarului asupra fenomenului vrăjitoriei, nașterea, viața și moartea, analizând, în paralel, imaginarul popular și ecoul social și cultural pe care acesta îl are la nivelul comunității.

În primul capitol, **Ipostaze ale magiei și vrăjitoriei de-a lungul timpului. Imaginea vrăjitoarelor**, ne propunem să analizăm imaginea pe care au avut-o magia și vrăjitoria de-a lungul istoriei, pentru a observa felul în care a evoluat conceptul în spațiul european. Călătoria începe în antichitate unde, analizând polarizările magie/ vrăjitorie – masculin/ feminin, putem observa că magia este practică în general de bărbați, iar în cazul vrăjitoriei observăm că în scenă intră femeile; lipsite de drepturi într-o societate patriarhală, femeile, 'non-cetățeni', par a fi actanții perfecți pentru practicarea magiei ilicite, adică vrăjitoria². Având un caracter practic,

² Richard Gordon, *Imagining Greek and Roman Magic*, in Bengt Ankarloo, Stuart Clark (ed.), *Witchcraft and Magic in Europe: Greece and Rome*, The Athlone Press, Londra, Marea Britanie, 2002, p. 194

vrăjitoria oferă răspunsuri, soluții problemelor cotidiene, dar naște în același timp teamă, anumite practici fiind scoase în afara legalității încă din antichitate.

Mergând mai departe, ajungem la creștinism, care deși nu are o poziție ofensivă față de vrăjitorie de la început, începe să creeze o întreagă literatură de specialitate pe baza magiei demonice, la sfârșitul Evului Mediu apărând o nouă doctrină creștină: demonologia. În același timp, creștinismul își duce bătălia cu ereticii, care îl venerază pe Diavol și au întâlniri nocturne unde își fac planuri pentru a distruge lumea, iar oamenii de rând se luptă zilnic cu boala, foametea, calamitățile, războaiele și instabilitatea. În acest context extrem de ostil, ia naștere vânătoarea de vrăjitoare. Analiza vânătorii vrăjitoarelor în această lucrare are trei direcții: amploarea fenomenului, factorii care l-au influențat și imaginea vrăjitoarelor în timpul prigoanei, și două planuri: spațiul european și spațiul românesc. Jean Delumeau, care a analizat fenomenul prigoanei punând în centrul lui frica, identifică două feluri de vrăjitorie: cea populară, bazată pe maleficia și cea de la nivelul elitelor, bazată pe demonologie, și atrage atenția asupra contaminării imaginarului pe ambele sensuri: popor-elită/ elită-popor³. În această epocă, vrăjitoarele semnează un pact cu Diavolul care, vom vedea, are ecou puternic în imaginarul popular, chiar și secole mai târziu.

Spre finalul secolului al XVIII-lea, rugurile încep să se stingă, iar societățile europene încep să chestioneze vechile idei. Diavolul își pierde corporalitatea, vrăjitoarele își pierd credibilitatea, iar saloanele de ocultism, spiritism sau hipnotism apar pe străzile orașelor europene. Vrăjitoria populară, deși nu dispare de tot, nu mai este actant principal, vizibil, în dinamica socială. Se retrage și își continuă activitatea din umbră.

Capitolul al doilea, **Universul magic malefic în imaginarul țărănesc**, este o incursiune într-o lume guvernată de un alt set de legi, cele magice. Spațiul și timpul ies în afara legilor fizicii și devin personaje, căpătând valențe magice malefice în anumite contexte, iar normalitatea este ruptă de aceste insule nefaste: locuri rele, timpuri rele.

Mitologia românească este populată de numeroase duhuri necurate, Fete ale Pădurii, Mume ale Pădurii, Sântoaderi, Joimărițe, ș.a. Însă răul supranatural stă sub semnul dualității. Personajele mitologice nu sunt malefice prin excelență, sunt justițiarai ai lumii populare, asigurându-se că omul nu strică orânduiala lumii și pedepsind înfiorător atunci când acest lucru

³ Jean Delumeau, *Frica în Occident. Secolele XIV-XVIII. O cetate asediată*, Editura Art, București, 2020, pp. 576-595

se întâmplă; altfel spus, aducând ordine: organizarea strictă a muncilor domestice înaintea începerii anului agrar, inițierea sexuală a tinerilor sau protejarea firelor destinului. De asemenea, găsim imagini contradictorii, ocazional aproape înduioșătoare, cu duhurile necurate; Fetele și Mumele Pădurii imploră să fie eliberate și se grăbesc să își salveze copiii. Un aspect extrem de important este faptul că din cercetarea de teren putem observa că aceste ființe mitologice și-au pierdut corporalitatea. Muma Pădurii este o boală de copii, duhul a fugit în pădure. Sfintele/Ielele și-au pierdut frumusețea fizică, ele putând fi identificate doar auditiv, prin muzica lor nelumesc de frumoasă. Sântoaderii sunt doar o expresie verbală. Rusaliile și Călușarii, perechea lor umană antagonică, sunt un punct de reper temporal. Deși regulile și interdicțiile au rămas, duhurile n-au mai trecut hotarele dintre lumi. Strigoii însă au rămas o realitate. Suita de practici apotropaice și de destrigoire preventivă din cadrul ceremonialului funerar este acompaniată de o mulțime de momente în care sufletului defunctului nu a ajuns cu bine în lumea de dincolo. Ceea ce este interesant este faptul că inclusiv strigoii, morți neliniștiți captivi între lumi, vin ocazional fără gânduri rele, mătură curtea sau găsesc cheile pierdute, imagine absentă până acum în cultura populară. Oricum ar fi, chiar și atunci când prezența mortului reîntors nu are un caracter malign, strigoii încă reprezintă un dezechilibru și un pericol pentru ambele lumi, așadar apariția lor este întotdeauna urmată de rituri de destrigoire.

Următoarele trei capitole analizează, în paralel, imaginarul popular și ecoul social și cultural pe care acesta îl are la nivelul comunității.

Capitolul al treilea, **Nașterea vrăjitoarelor**, se concentrează pe apariția propriu-zisă a vrăjitoarelor, nașterea vrăjitoarelor, definirea actanților magici și inițierea vrăjitoarelor, dar și pe elementul social: apariția acuzației de vrăjitorie.

Încă de la naștere, vrăjitoarele sunt marcate fizic, asemenea demonilor (Fata Pădurii, Muma Pădurii, Sântoaderii, strigoii). Născându-se cu căiță, codiță sau orice alt semn distinctiv pe corp, destinul vrăjitoarelor e revelat încă de când apar în lumea aceasta. Actanții magici, pot fi, de asemenea, inițiați în tainele magiei și vrăjitoriei conform credințelor populare, însă această imagine este aproape absentă în comunitatea studiată. Ideea generală a sătenilor este că darul este unul înnăscut, cel mai adesea chiar moștenit din familie. Deși există mitul cărții vrăjitoarei, lăsată moștenire copiilor, cartea mai degrabă stochează textele descânteceilor și instrumentarul magic, dar nu oferă putere magică.

Pentru analizarea acuzațiilor de vrăjitorie, am folosit mai multe teorii sociale existente, utilizând mecanismele sociale observate pe societățile istorice de Jean Delumeau, dar și de Mary Douglas, la care am adăugat cercetările făcute pe comunitățile contemporane care folosesc teoriile culturale asupra zvonurilor și bârfelor⁴. Astfel, am observat că în comunitatea studiată apariția acuzației de vrăjitorie merge pe două planuri. Avem de-a face cu identificarea actantului magic și acuzația de practicare a vrăjitoriei. Datorită faptului că există ideea moștenirii darului din familie, acuzația de vrăjitorie se întinde pe arborele genealogic, de la o vrăjitoare deja cunoscută către copiii și nepoții ei. Însă acuzația de vrăjitorie mai apare și în alte cazuri. Situațiile conflictuale pre-existente sau chiar, izolat, comportamentul straniu, cel mai adesea cauzat de o afecțiune psihică, pot duce la identificarea unor persoane ca fiind vrăjitoare într-un anumit grup social. Actul vrăjitoresc are nevoie de minim trei actanți: victima, agresorul și actantul magic inițial care va efectua vraja. La aceștia, se pot adăuga în timp actantul magic care confirmă existența unor vrăji și actantul magic care va efectua contra-vraja sau descântecul. Din acest motiv, țărani vor formula acuzații și pentru agresori. Bănuiala că agresorul a mers la o vrăjitoare apare în urma unei serii de evenimente nefaste (boli, nenorociri inexplicabile), care sunt apoi interpretate de grupul social (familie sau grup extins) și transformate în certitudine; ocazional, pentru a se ajunge la certitudinea că victima are de-a face cu o problemă de vrăjitorie este necesară prezența unui actant magic care să valideze această idee (ghicitorul). De asemenea, victima va identifica negreșit momentul 0 al crizei vrăjitorești, momentul în care a fost trimisă vraja: prezența stranie a celui care a trimis vraja sau a unor obiecte străine la poartă/ în curte. Genul acesta de acuzații va merge întotdeauna către cunoscuții cu care există conflicte variate dinaintea momentului 0. Nu în ultimul rând, urmărim în acest capitol felul în care persoanele acuzate reacționează atunci când află că le este adusă această acuzație. Acuzația de vrăjitorie este un moment social de cotitură, iar impactul emoțional în fața unei astfel de acuzații poate fi puternic, motiv pentru care persoanele acuzate caută să ridice orice urmă de suspiciune cât de

⁴ Vezi Jean Delumeau, *Frica în Occident. Secolele XIV-XVIII. O cetate asediată*, Editura Art, București, 2020, Mary Douglas, *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*, Routledge, Londra, Marea Britanie, 2004, Pamela J. Stewart, Andrew J. Strathern, *Witchcraft, Sorcery, Rumors, and Gossip*, Cambridge University Press, Cambridge, Marea Britanie, 2004, Max Gluckman, *Gossip and Scandal* în *Current Anthropology*, Vol. 4, No. 3 (Iunie 1963), The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, SUA, 1963, pp. 307-316, Robert Paine, *What is Gossip About? An Alternative Hypothesis* în *Man*, Vol. 2, No. 2 (Iunie 1967), Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Londra, Marea Britanie, 1967, pp. 278-285, Wolf Bleek, *Witchcraft, Gossip and Death: A Social Drama* în *Man*, Vol. 11, No. 4 (Dec. 1976), Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Marea Britanie, 1976, pp. 526-541

rapid. Pentru a face asta, persoana acuzată încearcă să se delimiteze de astfel de practici. Una dintre strategiile de eliminare a suspiciunilor și acuzațiilor este să nege acuzațiile aduse. Presupusa vrăjitoare neagă că practică vrăjitoria, neagă că are informații despre practicile vrăjitorești, mergând până într-acolo încât neagă că ar ști practici magice comune. Ea face acest lucru deoarece în mentalul colectiv există credința că o persoană care știe este foarte posibil să și facă. A doua strategie este să blameze astfel de practici; ele nu doar că nu practică și nu știu, dar le este foarte frică și nici nu acceptă asemenea acțiuni. A treia strategie este să ofere explicații alternative pentru evenimentele nefaste care sunt puse pe seama lor, atunci când există momente relevante în istoria personală a acuzatorului. Iar dacă nici una dintre aceste variante nu funcționează, persoanele acuzate recurg la o ultimă acțiune: ele refuză să vorbească despre practici și acuzații, indiferent de formă sau de context. Fără să mai aibă vreo șansă să înlăture acuzațiile, presupusele vrăjitoare reușesc să contruiască un zid între ele și acuzațiile care planează în jurul lor.

Capitolul al patrulea, **Viața vrăjitoarelor**, urmărește situațiile în care sătenii apelează la vrăjitoare: pentru asigurarea bunăstării familiei (în situațiile de luare a manei câmpurilor și animalelor), aflarea viitorului (practicile oraculare), sănătate (bolile trimise sau vindecate cu ajutorul magiei), dragoste (aducerea partenerului sau eliminarea rivalului în dragoste) și, poate cea mai surprinzătoare, soluționarea problemelor juridice/ administrative: câștigarea unui proces sau scăparea de stagiul obligatoriu de armată. Deși nu am întâlnit decât două astfel de situații, beneficiarul vrăjilor în ambele situații fiind un singur sătean, validarea practicilor este la nivelul întregului grup social, ele fiind menționate și rememorate de majoritatea interlocutorilor.

În plus, în cadrul acestui capitol am analizat un element esențial, pe care țărani l-au accentuat de nenumărate ori: Dracu. Analiza imaginii pe care demonul o are în cultura țărănească este urmată de observarea relației dintre vrăjitoare și Dracu, care se dovedește a fi un parteneriat instabil, care oscilează între supunere și dominație, pe ambele sensuri. Sunt numeroase situațiile în care Dracu pedepsește crunt vrăjitoarea pentru nerespectarea unor termeni ai acestui parteneriat, cum ar fi plata insuficientă. Însă vrăjitoarea nu este permanent supusă personajului malefic, ci are o poziție privilegiată care îi permite, în anumite contexte, să îi poruncească unde să meargă și ce rele să facă.

De asemenea, o temă fascinantă este turismul magic, adică deplasarea pe distanțe mari pentru a beneficia de serviciile magice și vrăjitorești ale unei babe meștere. Țărani străbat

localități, județe întregi pentru a fi primiți de o vrăjitoare și a primi o soluție magică la problemele arzătoare, atunci când vrăjitoarea din sat nu este specializată pe problema cu care se confruntă, atunci când este bănuită să fi adus nenorocirea sau atunci când problema este una delicată, dacă nu chiar rușinoasă. Cercetarea noastră arată că par să existe rețele subterane de turism magic, ascunse sistemului comunist. Dacă ele există cu adevărat sau nu și felul în care funcționează, pot constitui subiectul unei cercetări adiacente.

Și astfel ajungem și la ultimul capitol al acestei lucrări, **Moartea vrăjitoarelor**. Acest capitol analizează în paralel două chestiuni. În primul rând, ne preocupă moartea propriu zisă și felul în care e consemnată în imaginarul colectiv local marea trecere a vrăjitoarelor: moartea și călătoria sufletului. În al doilea rând, cercetarea se oprește asupra tranzițiilor culturale ale răului supranatural și ale credințelor despre vrăjitorie.

Moartea vrăjitoarei nu pare să fie consemnată în imaginarul colectiv local, lucru care este cel puțin straniu pentru o societate care consemnează fiecare mare trecere din viețile sătenilor. Întrebați când sau cum a murit vrăjitoarea, țăranii nu știu ce să răspundă, singura moarte documentată a unui actant magic fiind extrem de violentă și direct legată de imaginea malefică pe care o are vrăjitoarea: chinuită îndelung de Diavol, care i se arată doar ei, vrăjitoarea sfârșește prin a se spânzura. De asemenea, ei se abțin să discute chiar și despre călătoria sufletului de după moarte; în lumea de apoi, nu găsim vrăjitoarea nici în rai, nici în iad.

Asistăm la restructurarea imaginarii magic malefic. Fără a epuiza subiectul cercetat, prezenta lucrare aduce lumină asupra universului magic țăranesc și asupra imaginarii populare al vrăjitoriei, care până recent, conform surselor istorice și folclorice, a cunoscut variații minimale. Vrăjitoarele își adaptează practicile magice pentru a răspunde unor noi probleme: problemelor juridice/ administrative. Țăranii cred încă în manifestările magice din jurul lor, dar lumea magică se schimbă. Duhurile mitologice își pierd corporalitatea sau își transferă caracteristicile unui demon, care preia atribuțiile răului magic absolut, Diavolul. În plus, treptat Dracu pune stăpânire pe om, care devine sursă a răului. Iar schimbările nu se opresc aici. Tinerii, păstrători ai fragmentelor de informații mitice, par să împletească vechiul cu noul, magia populară cu magia cultă. De asemenea, ei împletesc într-un mod cu totul neașteptat magicul cu profanul; facem aici referire la găsirea pe teren a unei situații în care un duh necurat antropomorfizat ispitește tânărul fecior cu mașini.

Așadar, elementele care compun conceptul de supranatural malefic, timp rău, spațiu rău, duhuri necurate, Dracu și vrăjitoare, sunt într-adevăr interdependente. Vrăjitoarea depinde de contextul magic nefast pe care îl creează elementele malefice pentru a practica vrăjitoria, iar prezența și puterea acestor personaje non-umane cresc datorită activităților magice ale vrăjitoarei.

Lecturarea materialelor de teren arată că imaginarul țăranesc este extrem de bogat cu privire la fenomenul vrăjitoriei. Țăranii au o reprezentare antagonică, dihotomică pentru întregul concept al magiei și vrăjitoriei, care se transferă și actanților magici. Fără a fi personaje malefice prin excelență, cu puteri absolute, personajele magice sunt adesea plasate în situații la care reacționează aproape uman, iar vrăjitoarea nu se sustrage de la această regulă. Personaje ambivalente, care aduc nenorociri, dar și ajută țăranul în momente critice, deopotrivă malefice și pline de remușcări, vrăjitoarele pendulează între uman și bestial, între profan și sacru. Urma bestialității este definitivă pentru întreaga lor existență: marcajul sacru fizic de la naștere, sexualitatea demonică și parteneriatul cu Dracu din timpul vieții, respectiv moartea violentă și obscură. Iar impactul pe care îl au în dinamica socială este unul puternic: bănuiala și acuzația de vrăjitorie sunt o oglindă a interacțiunilor sociale, dar de asemenea modifică felul în care sătenii se raportează unii la alții, iar vrăjitoarele au puterea de a schimba destinele țăranilor.

Prezenta lucrare revelă potențiale direcții noi de cercetare. O temă ar putea fi turismul magic, contextul în care apar aceste deplasări pe distanțe mari pentru a beneficia de serviciile unei vrăjitoare, dar și implicațiile sociale ale acestora: cum se transmite informația, dacă și cum se creează rețelele subterane. O altă temă ar putea fi, desigur, continuarea acestui demers și analizarea restructurării imaginarii asupra magicului malefic și/ sau asupra vrăjitoarelor în cultura țăranescă.

Bibliografie

- Ankarloo, Bengt, Clark, Stuart (ed.), *Witchcraft and Magic in Europe: The Twentieth Century*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania, SUA, 1999
- Ankarloo, Bengt, Clark, Stuart, Monter, William (ed.), *Witchcraft and Magic in Europe: The Eighteenth and Nineteenth Centuries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania, SUA, 1999
- Ankarloo, Bengt, Clark, Stuart (ed.), *Witchcraft and Magic in Europe: Greece and Rome*, The Athlone Press, Londra, Marea Britanie, 2002
- Ankarloo, Bengt, Clark, Stuart, Monter, William (ed.), *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, The Athlone Press, Londra, Marea Britanie, 2002
- Bărbulescu, Constantin (coord.), *Țărani, boli și vindecători în perioada comunistă: mărturii orale*, Vol. II, Editura Mega, Cluj Napoca, 2011
- Bărbulescu, Constantin, *România medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, Editura Humanitas, București, 2015
- Bărbulescu, Elena (coord.), *Țărani, boli și vindecători în perioada comunistă: mărturii orale*, Vol. I, Editura Mega, Cluj Napoca, 2010
- Bărbulescu, Elena, „*You are so chaaaarmed!*”: *Charms and Illness in Rural Transylvania at the End of the 20th Century* în *Revista de Etnografie Și Folclor-Journal of Ethnography and Folklore*, nr. 1-2, 2018, pp. 263-276
- Bernea, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Editura Humanitas, București, 1997
- Bilțiu, Pamfil, Bilțiu, Maria, *Fascinația magiei: vrăji, farmece și desfaceri în Județul Maramureș*, Editura Enesis, Baia Mare, 2001
- Bilțiu, Pamfil, *O vrajă cu substrat mitico-magic deosebit „adusul pe sus”*, în *Acta Musei Maramorosiensis*, Vol. II, Editura Muzeului Maramureșului, Sighetu Marmației, 2004, pp. 159-166
- Bilțiu, Pamfil, *Personalitatea unei mari vrăjitoare - Ana Herbil din Vadu Izei și patrimoniul ei magic*, în *Acta Musei Maramorosiensis*, Vol. XIV/XV (2018-2019), Editura Muzeului Maramureșului, Sighetu Marmației, 2019, pp. 34-39
- de Blécourt, Willem, Davies, Owen (ed.), *Witchcraft continued. Popular magic in modern Europe*, Manchester University Press, Manchester, Marea Britanie, 2004

- Bleek, Wolf, *Witchcraft, Gossip and Death: A Social Drama în Man*, Vol. 11, No. 4 (Dec. 1976), Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Marea Britanie, 1976, pp. 526-541
- Bologa, Valeriu, *Despre vrăji, doftoroaie și leacuri băbești*, Editura Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii, București, 1957
- Brătescu, Gheorghe, *Procesele vrăjitoarelor*, Editura Enciclopedică Română, București, 1970
- Brătescu, Gheorghe, *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, Editura Politică, București, 1985
- Breuers, Dieter, *O istorie puțin altfel a vrăjitoarelor și a prigonirii lor*, Editura Rao, București, 2014
- Burghеле, Camelia, *Descântece: descântece populare terapeutice din Sălaj*, Editura Centrului de Conservare și Valorificare a Tradiției și Culturii Populare Sălaj, Zalău, 1999
- Burghеле, Camelia, *În numele magiei terapeutice*, Editura Limes, Zalău, 2000
- Burghеле, Camelia, *Cămașa ciumei. Note pentru o antropologie a sănătății*, Editura Paideia, București, 2003
- Burghеле, Camelia, *De la vrajă la vrăjeală. O antropologie a supranaturalului contemporan*, Editura Institutul European, Iași, 2017
- Camus, Dominique, *Puteri și practici vrăjitoarești. Anchetă asupra practicilor actuale de vrăjitorie*, Editura Polirom, Iași, 2003
- Candrea, Ion Aurel, *Folclorul medical român comparat: privire generală: medicina magică*, Editura Polirom, Iași, 1999
- Cosma, Valer Simion, *Preotul, Tămăduirea și Cartea în lumea țărănească din Transilvania secolului al XIX-lea*, în Valer Simion Cosma, Edit Szegedi (ed.), *Carte-Cunoaștere-Identitate. Studii culturale*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2014
- Cosma, Valer Simion, „Părințele Costandine, caută-mi în carte bine”. *Preotul ca „păscălier” în lumea țărănească a românilor ardeleni din secolul al XIX-lea*, în Cristina Bogdan, Alexandru Ofrim (coord.), *Pentru o istorie culturală a cărții și a practicilor de lectură*, Editura Universității din București, București, 2015
- Coșbuc, George, *Superstițiunile păgubitoare ale poporului nostru. Descântecul și leacurile băbești. Duhurile necurate. Vrăji și farmece. Sărbători fără de rost*, Editura Societatea „Steaua”, București, 1909

- Cristescu-Golopenția, Ștefania, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Editura Paideia, București, 2002
- Cristescu, Ștefania, *Descântatul din Cornova-Basarabia*, Editura Paideia, București, 2003
- Culianu, Ioan Petru, *Cult, magie, erezii. Articole din enciclopedii ale religiilor*, Editura Polirom, Iași, 2003
- Culianu, Ioan Petru, *Eros și magie în Renaștere. 1484*, Editura Polirom, Iași, 2003
- Delumeau, Jean, *Frica în Occident. Secolele XIV-XVIII. O cetate asediată*, Editura Art, București, 2020
- Douglas, Mary, *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*, Routledge, Londra, Marea Britanie, 2004
- Douglas, Mary, *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*, Routledge, Londra, Marea Britanie, 2004
- Drăgan, Radu, *Lumi răsturnate. Reprezentarea spațiului în societatea tradițională*, Editura Paideia, București, 2000
- Duquesne, Jacques, *Diavolul*, Editura Humanitas, București, 2014
- Durkheim, Émile, *Formele elementare ale vieții religioase*, Editura Polirom, Iași, 1995
- Eliade, Mircea, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*, Editura Humanitas, București, 2006
- Eppel, Marius, *Justiție și supersiție. Procese de vrăjitorie din Europa (secolele XVII-XVIII)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017
- Eppel, Marius, *Magie și familie în Europa în epocile modernă și contemporană*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016
- Evans-Pritchard, Edward E., *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford University Press, Oxford, Marea Britanie, 1976
- Favret-Saada, Jeanne, *Deadly Words: Witchcraft in the Bocage*, Cambridge University Press, Cambridge, Marea Britanie, 1980
- Frazer, James George, *The Golden Bough*, Macmillan Press, Londra, Marea Britanie, 1983
- Gavriliuță, Cristina, *Socioantropologia proceselor divinatorii*, Editura Institutul European, Iași, 2009
- Gavriliuță, Nicu, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacralului*, Editura Polirom, Iași, 1998
- van Gennep, Arnold, *Riturile de trecere*, Editura Polirom, Iași, 1996

- Ginzburg, Carlo, *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, SUA, 1983
- Ginzburg, Carlo, *Istorie nocturnă. O interpretare a sabatului*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Ginzburg, Carlo, *Clues, Myths, and the Historical Method*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, SUA, 1992
- Gluckman, Max, *Gossip and Scandal* în *Current Anthropology*, Vol. 4, No. 3 (Iunie 1963), The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, SUA, 1963, pp. 307-316
- Golopenția, Sanda, *Limba descântețelor românești*, Editura Academiei Române, București, 2007
- Green, Toby, *Inchiziția. O istorie a terorii în secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, Editura Litera, București, 2019
- Greenwood, Susan, *Magic, Witchcraft and the Otherworld: An Anthropology*, Berg, New York, New York, SUA, 2000
- Greenwood, Susan, *The Nature of Magic: an Anthropology of Consciousness*, Berg, New York, New York, SUA, 2005
- Hedeșan, Otilia, *Șapte eseuri despre strigoi*, Editura Marineasa, Timișoara, 1996
- Hedeșan, Otilia, *Pentru o mitologie difuză*, Editura Marineasa, Timișoara, 2000
- Hedeșan, Otilia, *Doing Fieldwork in Communist Romania* în Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev, Slobodan Naumović (ed.), *Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Vol 17: Studying Peoples in the People's Democracies II. Socialist Era Anthropology in South-East Europe*, LIT-Verlag, Berlin, Germania, 2008, pp. 21-39
- Klaniczay, Gábor, Pócs, Éva (ed.), *Communicating with the Spirits*, Central European University Press, Budapesta, Ungaria, 2005
- Klaniczay, Gábor, Pócs, Éva (ed.), *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*, Palgrave Macmillan, Londra, Marea Britanie, 2017
- Levack, Brian, *The Witch-hunt in Early Modern Europe*, Pearson Education Limited, Harlow, Marea Britanie, 2006
- Lévi-Strauss, Claude, *Antropologia structurală*, Editura Politică, București, 1978
- Lévi-Strauss, Claude, *Gândirea sălbatică*, Editura Polirom, Iași, 2011
- Liiceanu, Aurora, *Povestea unei vrăjitoare*, Editura ALL, București, 1996
- Malinowski, Bronislaw, *Magie, știință și religie*, Editura Moldova, Iași, 1993

- Marian, Simion Florea, *Botanica românească*, Editura Paideia, București, 2000
- Marian, Simion Florea, *Descânțece poporane române*, Editura Ștefan, București, 2010
- Marian, Simion Florea, *Vrăji, farmece și desfaceri*, Editura Ștefan, București, 2010
- Mauss, Marcel, Hubert, Henri, *Teoria generală a magiei*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Minovici, Nicolae, *Pericolul social al practicării ocultismului (Magie, Vrăjitorie. Chiromanție etc)*, în *Revista de Medicină Legală*, Anul II, Nr. 3-4 (Septembrie 1938), Editura Institutului Medico-Legal „Profesor Dr. Mina Minovici”, București, 1938, pp. 1-36
- Muchembled, Robert (coord.), *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până azi*, Editura Humanitas, București, 1997
- Muchembled, Robert, *O istorie a Diavolului. Civilizația occidentală în secolele XII-XX*, Editura Cartier, Chișinău, Moldova, 2002
- Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului român*, Vol. I și II, Editura Polirom, Iași, 1998
- Olinescu, Marcel, *Mitologie românească*, Editura Gramar, București, 2008
- Olteanu, Antoaneta, *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, Editura Paideia, București, 1997
- Olteanu, Antoaneta, *Școala de Solomonie. Divinație și vrăjitorie în context comparat*, Editura Paideia, București, 1999
- Olteanu, Antoaneta, *Dicționar de mitologie. Demoni, duhuri, spirite*, Editura Paideia, București, 2004
- Olteanu, Antoaneta, *Calendarele poporului român*, Editura Paideia, București, 2009
- Olteanu, Antoaneta, *Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești*, Editura Paideia, București, 2009
- Paine, Robert, *What is Gossip About? An Alternative Hypothesis* în *Man*, Vol. 2, No. 2 (Iunie 1967), Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Londra, Marea Britanie, 1967, pp. 278–285
- Pamfile, Tudor, *Mitologia poporului român*, Vol. I și II, Editura Vestala, București, 2008
- Pavelescu, Gheorghe, *Magia la români. Studii și cercetări despre magie, descânțece și mană*, Editura Minerva, București, 1998
- Pop-Curșeu, Ioan, *Magie și vrăjitorie în cultura română: Istorie, literatură, mentalități*, Editura Polirom, Iași, 2013

- Pop-Curșeu, Ioan, Cosma, Valer Simion (ed.), *Magie și vrăjitorie. Perspective istorice, antropologice și artistice*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020
- Pócs, Éva, *Between the Living and the Dead: A Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*, Central European University Press, Budapesta, Ungaria, 1999
- Riviere, Claude, *Socio-antropologia religiilor*, Editura Polirom, Iași, 2000
- Solcan, Șarolta, *Vrăjitoria în Transilvania în secolele XIII-XVIII*, Editura Universității din București, București, 2019
- Stewart, Pamela J., Strathern, Andrew J., *Witchcraft, Sorcery, Rumors, and Gossip*, Cambridge University Press, Cambridge, Marea Britanie, 2004
- Șincai, Gheorghe, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, Editura Științifică, București, 1964
- Tătăran, Alexandra, *Contemporary Life and Witchcraft. Magic, Divination, and Religious Ritual in Europe*, ibidem-Verlag, Stuttgart, Germania, 2016
- Tylor, Edward Burnett, *Primitive Culture*, Vol. I și II, Dover Publications, Mineola, New York, SUA, 2016
- Weber, Max, *Sociologia religiei. Tipuri de organizări comunitare religioase*, Editura Teora, București, 1998